

MC
111.581

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KIADVÁNYAI

57. SZÁM

Szerkeszti: JAKAB LÁSZLÓ

57. SZÁM

SEBESTYÉN ÁRPÁD

A szociolingvisztika elemei
Csúry Bálint népryelvkuató iskolájában

DEBRECEN, 1990

Különlenyomat a Magyar Nyelvjárások XXVIII-XXIX.
kötetéből

MC M. 581

1991

ISSN 0209-8156 965 h 71 76 h 0

ISSN 0209-8156

"MAGYAR NYELVJÁRÁSOK"

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE

XXVIII-XXIX, 47-65
DEBRECEN
1990

**A szociolingvisztika elemei Csúry Bálint
népnyelvkutató iskolájában**

1. A szociolingvisztikáról mint merőben új "modern nyelvészeti irányzatról" szokás beszélni. SZÉPE GYÖRGY a Társadalom és nyelv című, szociolingvisztikai írásokat közreadó kötet szerkesztői bevezetését így kezdi: "A hatvanas évek előtt nemigen lehetett szociolingvisztikáról hallani vagy olvasni. Azóta viszont évről évre nő a szociolingvisztikai tárgyú könyvek, tanulmánygyűjtemények, cikkek száma" (i.m. 7). Ugyanebben a kötetben WILLIAM BRIGHT 1967-ből származó cikkének magyar fordítása így kezdődik: "A szociolingvisztika izmosodó csecsemő, de azért még mindig csecsemő. Így aztán a társadalmi rétegződés nyelvi megfelelőivel foglalkozó részterületén a szakirodalom még elég sovány. Tíz évvel ezelőtt jegyezték meg két társadalmi átrétegződéssel foglalkozó áttekintő cikkről, hogy egyik sem sorol fel egyetlen kutatást sem, amely a nyelvvel mint társadalmi jelenséggel foglalkozna" (uo. 197).

Az ilyen merészen sommás megállapítások a mi hagyományos nyelvészeti iskolázottságú köreinkben éles visszautasításban szoktak részesülni. Ugyanaz a SZÉPE GYÖRGY, aki Bright fenti megállapításait megjegyzés nélkül közli 1975-ben, már évekkel korábban, 1972-ben így írt egy másik szerkesztői bevezetésében: "A társadalom tényeinek figyelembevétele egyébként is jellemezte a történeti orientációjú hagyományos nyelvészetet; két jellegzetes területe -- az etimológia és szótörténet, valamint a névkutatás -- nem művelhető sikeresen a reáliák (és a reáliák társadalmi összefüggései) nélkül" (ÁNyT. VIII, 5). Ugyanitt arra is rámutat SZÉPE, hogy a modern nyelvészeti irányzatok több ága, -- főleg az európaiak -- valamilyen módon hangsúlyt tettek a nyelv társadalmi vonatkozásaira, míg mások "így például a deskriptív nyelvészet, a glosszematika, a matematikai nyelvészet és a generatív nyelvészet -- figyelmen kívül hagyta a társadalmi kontextust, a nyelvet kizárólag jelek rendszereként kutatta" (uo. 5--6). Nyilvánvaló, hogy Bright Bloomingtonban megjelent tanulmánya az utóbbi nyelvészeti kör "paradigmarendszerébe" tartozik, annak alapján érthető.

Valójában értelmetlen és terméketlen dolog lenne azon vitázni, új tudományterület-e a szociolingvisztika vagy régi. A határterületi tudományok kialakulásakor sohasem teljesen érintetlen szűz területeken formálódik új, teljesen eltérő tudomány, hanem már meglévő, több oldalról is "becserkészett" területek kapnak autonómiát egy új szerveződés eredményeként. Lesznek tehát olyan mozaikok, amelyek már korábban is megvoltak, távolabbi részeként valamely hagyományosabb tudománynak, de új összefüggésrendszerbe kerülve az új tudomány szerves alkotórészeivé válnak, esetleg más megvilágításba kerülnek, kiegészülnek, részben átlényegülnek. Az önállóságot és az újszerűséget éppen a domináns új alapeszme, a régi elemeket átizzító, magába olvasztó erő adja. Igaza lesz tehát annak is, aki új tudományos területről beszél, meg annak is, aki régi elemek előzményből való átemeléséről szól. Szélsőséges és hibás tehát azt mondani: az új tudományban nincs semmi új, mert elemei itt--ott már korábban is megfigyelhetők voltak. De nem kisebb hiba azt hangoztatni: itt egy teljesen új, eddig soha nem látott, nem hallott tudomány jött létre a semmiből. Aki így tesz, megfosztja a keletkező újat előzményeitől, gyökereitől, elveszíti a tapasztalatok kínálta tanulságokat, önteltsége miatt olyan csapdába esik, amelyeket pedig elkerülhetett volna.

Úgy látszik, így van ez a szociolingvisztikával is. A jelenlevők előtt nyilvánvaló, hogy ennek a napjainkban kiépülő tudományos diszciplinának a hagyományos kutatásokban sok helyen felbukkannak az előzmény-mozaikjai. Mi azt szeretnénk, ha ezek az előzmények szervesen beépülnének az új tudományterület rendszerébe, gazdagítanák problematikáját, siettetnék fejlődését. Úgy gondoljuk, különösen a hagyományos dialektológia az a terület, amelyből nagyon sok megfigyelés lenne átemelhető a szociolingvisztika rendszerébe. Mivel pedig a magyar dialektológiának máig Csúry Bálint az egyik legnagyobb iskolateremtő egyénisége, illő, hogy itt és most ennek a debreceni iskolának gondolkörét vegyük szemügyre a szociolingvisztika szemszögéből.

2. Mielőtt azonban a Csúry iskola kérdéseire térnénk, nem ártana néhány megjegyzést tenni tágabb körben sem. A szociolingvisztika minden művelője vagy érintője vallja, hogy e tudományág egyik legfontosabb, szinte központi jelentőségű témája a nyelv társadalmi rétegzettségeinek vizsgálata, az, hogy a társadalmak különböző jellegű -- területi, munkamegosztás szerinti, műveltség szerinti stb. -- tagoltsága hatással van a beszélők nyelvhasználatára: speciális és tipikus egyezéseket hoz létre az összetartozás, illetőleg eltéréseket a különbözős talaján. Legkorábban a területi tagolódás alapján mutatkozó nyelvi eltérések, a nyelvjárások létezése tudatosul. Hazánkban a

kezdeti felismerések -- Galeotto, Székely István, Szamosközy és mások korai megjegyzéseit nem számítva -- kifejtettebb formát a nyelvújítás idején öltenek. Már ezekben a legkorábbi nyelvjárás-leírásokban számos olyan megfigyelés található, amely ma a szociolingvisztika körébe sorolható lenne. Így például amikor a Tudományos Gyűjtemény felhívására SZEDER FÁBIÁN 1819-ben megjelenteti "A Palóczok" című tanulmányát, bevezetőjében ezt írja: "Is-mértetni, nem pedig k i n e v e t t e t n i akartam ezen becses jószívű földünket; és a' józan Olvasónak eszébe se juthat c s ú - f o t ú z n i valakiből azért, hogy másutt lett a' világra, és honnyi szokásait, akár millyenek legyenek azok, követi; sem a' derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos célból tudakozólnak (sic!). Azonban c s a k a' k ö z n é p lészen mindenhol szemem előtt, a n a g y o b b h á z a k n á l, szinte minden egyéb tájbéli f ő b b r a n g ú a k n á l is a' p a l - l é r o z o t t s á g h o z v a n s z a b v a a' nyelvnek és a' szokásnak új íz szerént való csínosodása" (TudGyűjt. 1819. VI, 26). Az általam kiemelt részek azt mutatják, hogy Szeder Fábián már társadalmi szempontokat érvényesített adatközlőinek megválogatásában, mert felismerte, hogy a nagyobb gazdák, illetőleg nemesi, főúri tisztségviselők pallérozott beszédmódja nem azonosítható a palóc népnelvel.

Meggondolkoztató Szeder Fábiánnak az a mentegetődzése is, hogy nem akarja kinevettetni a palócokat azért, hogy jellemzi nyelvjárásukat. Világos, hogy az akkori közszellemben megvolt a hajlandóság arra, hogy a "pallérozott" kiejtéstől eltérő sajátosságokat lenézzék, alacsonyab rangúnak, műveletlennek, kinevetni valóknak tekintse. (Érdeemes lenne egyszer történeti alakulásában végigvizsgálni ezt a jellemző társadalmi megítélést, amely talán Horatius "Odi profanum vulgus"-áig megy vissza, és mai társadalmunkban is rendkívül erősen jelen van. A nyelvjárásias beszédű ember ma is "falusias, vidéki, paraszt, bunkó, tahó" a fölényes, úrhatnám városi szemlélet számára, nem úgy, mint például a finneknél, ahol -- talán a Kalevala jóvoltából -- nemcsak a falusi folklór, hanem a népnyelv is a nemzeti értékek sorába emelkedett, s nem ad okot a kigúnyolásra.)

Ugyancsak érdekes megfigyelést közöl SZEDER FÁBIÁN a palócok köszönetmódjáról -- ma úgy mondanánk: interaktusba lépéséről: "Midőn valakivel mentekben öszvetalálkoznak, többnyire így sokták (sic!) köszönteni: Isten áldja meg kédet, de még ez nem elég, hanem megkérdezik, hová mégyen, mit dolgozik? 's a't. és t i s z - t e s s é g e s n e k t a r t j á k mindenikkel elegendőképpen beszélni; főképp ha n a g y o b b r a n g ú a k k a l v a g y - n a k szemben..." (uo. 45). Mi más ez, ha nem a társadalmi illem

nyelvi megjelenési formája? Ez pedig a szociolingvisztika egyik fontos kérdésköre!

Szeder Fábián nem egyetlen, véletlen jelenség e korban ezekkel a megfigyeléseivel. A Tudományos Gyűjteménynek még ugyanebben az évfolyamában B. S. jelzéssel tanulmány jelent meg "Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak" címmel (B.S valószínűleg BALOGH SÁMUEL evangélikus lelkész, költő, drámaíró 1796--1867). Ebben egyebek közt ezt olvashatjuk: "Erre (értsd: a gömöri dialektusra) szükség előre megjegyezni, hogy ez Gömör Vármegyének nem minden részeiben egyforma, hanem a' Városok és faluk, 's ezekben ismét a' pallérozottabb vagy tanúlatlanabb emberek' különbözése szerint, hol tisztább, hol romlottabb... Különösen pedig leginkább a' falusi nép' beszédmódját akarom nagyjából előadni, a' mint az a' Rima 's Balog-völgyi lakosoknál találhatik, 's azok közt is hol vastagabb, hol vékonyabb különbözéssel, mert a' kik pallérozott emberekkel sokszor összejönnek, némelyekbe helyesebb beszédmodot követnek, de egymás közt a' falukon szokott Dialektussokat megtartják" (TudGyűjt. 1819. IX, 58). Íme egy nagyon is modern szociolingvisztikai felismerés a kiemelt részben: a beszédmod a beszédpartnerhez idomul: a gömöri paraszt nem úgy beszél az iskolázott, művelt idegennel, mint falujabelijeivel. Ma úgy mondanánk: kódot vált a szituáció követelményeinek megfelelően. Ezt azonban csak úgy teheti meg, ha a maga nyelvjárásán kívül ismeri a köznyelvi közlésmódot is, "magyarán", ha képes a diglossziát realizálni.

A szerző érezhetően követi, de egy kicsit meg is haladja Szeder Fábiánt. Van azonban még egy másik érdekes megfigyelése is: "Az oskolai tanítás pedig a' már elhatalmazott Dialektust meg nem változtathatja, mert egy kevés olvasás után, a' Szülék felszabadítják, 's az oskolából haza vezetik magzatjaikat, hogy nekik otthon segélyül légyenek, 's folyvást tartó munkára szorítják, úgy hogy felnőtt korokra nagyobb részek a' betűt sem ismeri többé; a' ki pedig -- a' mi igen ritka -- azt el nem felejtí is, felettébb ritkán vesz kezébe könyvet; legfellyebb Vasárnapokon a' Bibliát vagy Liliomok völgyét, 's azt is csak baktatva, és úgy olvassa, a' mint a' betűk fekszenek, p.o. az illy szókban: tart-hat-ja, ad-ja 's t. e'f. a' t vagy d betűt Világért sem olvasztaná egybe a' j-vel, hanem külön, e g y m á s t ó l m e g s z a k a s z t v a e j t i ki, holott a' közbeszédbe megint összeolvasztva mondja azt, mint mások" (uo. 61). -- Íme az írás fetiszizálásának, a betűejtés egy érdekes válfajának korai megfigyelése, "modernül" szólva: szociolingvisztikai kodifikálása.

Talán már a fentiek is elfogadhatóvá teszik azt a feltevést, hogy ha végiglapoznánk a Szeder Fábiánékkal meginduló magyar

nyelvjárási gyűjtéseket és feldolgozásokat, "orvanyag" gyanánt rengeteg olyan utalást, megfigyelést találnánk, amelyek jól beilleszthetők lennének a mai szociolingvisztika rendszerébe, előzményül és szilárd alapul szolgálhatnának fontos mai megállapítások számára, megerősíthetnék a tudományág lényeges tételeinek igazságát, helyeségét. Különösen a Magyar Nyelvőr nyelvjárási közlései, illetőleg a Nyelvészeti Füzetek sorozat nyelvjárás-leírásai bővelkednek efféle megfigyelésekben - érdemes lenne őket összegyűjteni a szociolingvisztika számára. Lépten-nyomon felbukkan a férfiak és nők, idősek és fiatalok, az eltérő vallásúak nyelvjárás-siasságának eltérése azonos településeken; a közlekedésnek, a közigazgatási beosztásnak, az exogám házasságoknak nyelvjáráskeveredési következménye stb.

Hasonlóan gazdag anyagra találhatnánk akkor, ha a foglalkozásokhoz kötődő szókincsbeli megfigyeléseket vennénk szemügyre szakirodalmunkban -- és ez is tárgya a szociolingvisztikának. BARÓTI SZABÓ DÁVID a Kisdéd Szó-tár 1792-es kiadásának előszavában a tájszók mellett már erre is felfigyel: "Végre ki-kerestem mind a' két hazából majd-majd feledékenységre menő sok nevet. Ezen két utolsókból az említett Dictionarium-is [ti. a nyelv teljes szótára] meg-szaporodhatik; kivált ha a' külömb-féle m e s - t e r s é g e k r e -szolgáló eszközök ritkább nevei is némelly Tudós, és anyai nyelveket igazán szerető Férfiak által, mind a' két Hazában fel-jegyeztetvén a' Kiadóval közöltetni fognak". A mesterségyszók, szakszók, tudományos kifejezések gyűjtésével kapcsolatban elég utalunk Sági István szótárkönyvészetére, illetőleg Frecskai János Mesterségek szótárára, mely már 1912-ben ötven mesterség szóanyagát foglalta össze.

Fontos témaköre a modern szociolingvisztikának a nyelvtervezés, a nyelvhasználat befolyásolása, s ezáltal a nyelv fejlődésének irányítása. Hogy ez a gondolat sem éppenséggel mai vagy tegnapi, arra egyetlen utalást tennék. A Tudományos Gyűjtemény 1818. évfolyamának első kötetében egyetlen oldalon (108) a következő "Jutalom-Kérdések", azaz pályatételek vannak kitűzve "100 Rh. forint" egyenkénti pályadíjjal:

"M i a' D i a l e c t u s Grammatikai tekintetben? Vagynak-e ezen értelemben a' Magyar Nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak, mellyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általok bővíteni a' M a g y a r í r ó i N y e l v e t ?"...

"Mínő tudományos rendszabások szerint kellene és lehetne ú j s z a v a k k a l é s s z ó l á s m ó d o k k a l a' Magyar Nyelvet bővíteni a' különbféle T u d o m á n y o k r a é s M e s t e r s é g e k r e n é z v e ?"

"Mellyik volna azon legalkalmasb mód, melly szerént egy t e k é l e t e s M a g y a r S z ó - k ö n y v e t (Lexicont) lehetne készíteni? kikellene-e ennek a' Nyelv R é g i s é g e i r e és a' T a r t o m á n y b é l i szavakra, 's szólás-módokra, vagy a' Magyar Nyelvnek különbféle Dialectusaira is terjedni?"...

"Miképpen lehetne a' M a g y a r H e l y e s Í r á s t (Orthografiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett philosophiai principiumokra építeni?"

Íme, a nyelvtervezés akkori legfontosabb kérdései, amelyek megoldása évszázados feladatnak is tekinthető 1. a nyelvjárások fogalma, leírásai, hasznosítása az irodalmi nyelv szempontjából; 2. a nyelvújítás elvi kérdései, különös tekintettel a szaknyelvek kifejlesztésére; 3. a nemzeti nyelv nagyszótárának kérdése, tekintettel a történeti, regionális és tájszavakra; 4. a helyesírási szabályzat elvi alapokon való létrehozása, az egységes írásmód megteremtése. Ma, 170 évvel később csak bámulhatjuk a kor lényeglátását, az elvi és gyakorlati kérdések egységben való megragadásának szándékát, a társadalom nyelvi fejlesztésének sokoldalú programját.

3. A nyelvek nyelvjárásokra tagolódásának tudata korán beépül a nyelvtudomány XIX. századi elméletébe. Nemsokára kikristályosodott azonban a nem területi jellegű tagoltság tudata is. Egyik legtisztább megfogalmazója ennek MAX MÜLLER volt, aki már 1874-ben így írt: "Keletkezettek nyelvjárások egyes n é p o s z t á l y o k szerint is, a szolgák, lovászok, pásztorok, katonák nyelve. A s s z o n y o k n a k meglehetek saját gazdasági szavaik és a s e r d ü l ő n e m z e d é k teremthetett magának külön, határozottab kifejezésmódot. Még mi is, ebben az irodalmas korban, melyet évezredek választanak el a nyelveknek amaz ősapáitól, o t t h o n nem úgy beszélünk mint n y i l v á n o s h e l y e n " (Fölolvasásai a nyelvtudományról. Bp., 1874. 55).

Nem véletlen, hogy az előbbi mű fordítója, Steiner Zsigmond később -- már mint SIMONYI ZSIGMOND -- egészen hasonlóan fogalmaz: "A nyelv ismerete nem teljes, amíg nem ismerjük minden egyes f o g l a l k o z á s i körnek és t á r s a d a l m i o s z t á l y n a k szavajárását. Ezek az osztálynyelvek sajátosságos formában vagy jelentésben őrizhetik meg vagy fejleszthetik tovább a köznyelv kifejezéseit, néha pedig vissza is hatnak a köznyelvre" (In: Jenő Sándor -- Vető Imre, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., 1900. Bevezetés). HORGER 1914-ben így foglalja össze ide tartozó megállapításait: "A köznyelv körén belül nemcsak vidékenként, hanem f o g l a l k o z á s s z e r i n t is meglehető-

sen tetemes árnyalatokat lehet megkülönböztetni. Mindenféle foglalkozásnak, mesterségnek, hivatásnak, szaknak, társadalmi osztálynak t. i. megvannak a maga külön *műszavai* (terminus technicusai), amelyekből más-más műnyelv alakul ki. Ilyenek pl a *deák-, jogász-, katona-, nyomdász-, orvos-, újság-, sport-, vadásznyelv*, sőt még *kártyás- és tolvajnyelv* is van... az osztálynyelvek... az egész nyelvközösségnek azonos foglalkozású tagjait foglalják össze, bármilyen nyelvjárást beszélnek is különben" (A nyelvtudomány alapjai. 172). A következő oldalakon példákat találunk a kockázók, kártyások, vadászok, csizmadiák, diákok és földművesek "osztálynyelvéből", nemcsak a magyarra, hanem más nyelvek esetére nézve is.

Még letisztultabb egy évtized múlva SCHMIDT JÓZSEF összegezése: "A nyelvi jelenségek egy nyelv körén belül nem csupán tájak (vidékek) szerint térhetnek el egymástól, hanem társadalmi milieu szerint is. Azaz: nem csupán *földrajzi* (geografiai), hanem *társadalmi* (szociális) dialektusok is vannak, amelyek különben sokszor keresztezik az előbbieket" (A nyelv és a nyelvek. Bp. 1923. 166). A "Társadalmi szójárások" cím alatt ilyen alcímeket találunk munkájában: "*Férfiak és nők nyelve. -- Felsőbb és alsóbb osztályok nyelve: művelt és közönséges nyelv. -- Foglalkozások nyelve. -- Tolvajnyelv. -- Szalon-nyelv.*" (uo. 171). -- Látni való: századunk első negyedére elfogadott általános nyelvészeti tétel a nyelv többszörös tagoltsága.

Századunk elejére számos külföldi nyelvészeti iskola kutatásainak középpontjába helyezte a nyelv társadalmi vonatkozásainak vizsgálatát. Joggal írja SZÉPE GYÖRGY (Társ. és nyelv 11--12): "A XX. századi nyelvészet történetében .. több olyan iskola akadt, amelyben a társadalom szempontja előtérbe került, vagy esetleg éppen fő rendező elvvé vált. A legelső a francia polgári szociológia fölfelé ívelő ágával szoros kapcsolatot tartó Antoine Meillet-é, aki a modern nyelvészetben központi helyre jutott Ferdinand De Saussure elméletének mintegy kiegészítését nyújtotta a maga idején". Utal itt még Szépe a párizsi iskolán túl a húszas évek szovjet nyelvészeire, a Zsirmunkszkij leningrádi történeti dialektológiai iskolájára, a prágai nyelvészkörré, a lipcsei iskolára stb. A magyar nyelvészeti irányzatokról már korábban világosan leszögezte: "...két olyan iskola is volt Magyarországon, amely -- a mai műszóhasználat szerint -- az etnolingvisztika vagy antropolingvisztika művelését fő feladatának tekintette: ez a szegedi és a debreceni iskola volt a két világháború között, mindkettő kapcsolatban állott a haladó társadalmi törekvésekkel is" (ÁNyT. VIII, 5).

A szegedi nyelvészeti iskola -- amelyről Szépe György szólt -- Mészöly Gedeon körül alakult ki. Az iskola munkásságát, ennek szociolingvisztikai vonatkozásait ERDŐDI JÓZSEF jellemezte "Néhány szó a szociolingvisztika kezdeteiről" című összegező tanulmányában (ÁNyT. VIII, 53--61). A debreceniről ilyen szempontú értékelés eddig nem született, ezért időszerű erről beszélnünk most, Csúry Bálint születésének centenáriumán.

4. Milyen hatások terelték Csúry Bálint figyelmét a nyelvjárás-kutatás felé? SZABÓ T. ATTILA már 1941-ben rámutatott ezzel kapcsolatban egy érdekes paradoxonra. Kétségtelen ugyanis, hogy bár kolozsvári egyetemi hallgatóként Csúry a Zolnai Gyula nyelvjárás-tani előadásain, szemináriumain fordult e kérdések felé, kutatóként már kezdettől más típusú tanulmányokat képzelt el, mint a századforduló szokásos, Zolnaira is jellemző közelítésmódja. Mi vitte erre? SZABÓ T. ATTILA ezt írta róla: "a mellett a helyzeti előnye mellett, hogy falun nőtt fel, és így f a l u j a é l e - t é t s z e l l e m i é s t á r g y i j e l e n s é g e i b e n egyaránt keresztül-kasul ismerte, kétségtelenül nagy hatással voltak reá egyetemi hallgató korában végzett bensőséges nyelvtudományi búvárlatai és a népnyelvi g y ű j t é s e l m é l e - t é t é s g y a k o r l a t i m ó d s z e r e i t ö n t u d a t o s í t ó tanulmányai. Ennek tulajdonítható, hogy már egyetemi hallgató korában szinte teljesen kialakult g y ű j t é s m ó d s z e r - t a n i i s m e r e t e k birtokába jutott, olyan elvekhez és gyakorlati fogásokhoz, melyek egész népnyelvkutatását kora kezdettől a jelenségek m é l y b e h a t o l ó vizsgálatára, l e g - a p r ó l é k o s a b b megismerésére törekvő jellege folytán az előtte és vele egyidőben működött nyelvjárás-kutatók munkája fölé emelik" (Tallózás a múltban. Válogatott tanulmányok, cikkek VI. 464--5, vö. még: MTA I. Oszt. Közl. 31:7). Hasonló gondolatokat fogalmazott meg BAKÓ ELEMÉR is: "Származása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a n é p i é l e t e g é - s z é n e k i s m e r e t e , a népi lélek összes megnyilvánulása iránt való érdeklődés a bizonyos magával ragadó lelkes tárgy-szeretet, amellyel Csúry Bálint a kutatott terület népi életének ö s s z e s r é s z l e t e i t v i z s g á l a t a l á v e t - t e" (MNny. III, 10, a kiemelések mindkét idézetben tőlem -- S.Á.).

Szabó T. Attila külön is utal Csúry Bálint első könyvismer-tetéseire. Úgy gondolom, ezek közül egyet különösen fontos köze-lebbről is megemlítenünk. A Magyar Nyelv 1912-es évfolyamában is-merteti Csúry Joseph Hubernek Zur Methodik der Mundartenforschung című, 1910-ben, Innsbruckban megjelent kötetét. Szinte az egész szociolingvisztikai tematikát fogalmazza meg a maga életprogramja

gyanánt ezeken az oldalakon a fiatal Csúry: "Az embereket nem szabad kiragadnunk a maguk természetes köréből, ha természetes, szokott beszédmódjukat tanulmányozni akarjuk. Velük kell dolgozni, enni és lakni, szóval velük élni, hogy nyelvüket a maga természetes valóságában vizsgálhassuk" (423 -- ez a nyelvhasználat szituatív befolyásolhatóságának felismerése!). -- "Tehát kényes dolog, hogy kit választunk kísérleti tárgyul. A kor- és nemi különbséget is tekintetbe kell venni" (uo.). -- "A nyelvjárásan belül a legkisebb nyelvi közösség a család. De ezen belül is vannak különbségek. A nagyszülék másképp beszélnek, mint az unokák és szülék. E különbségek bepillantást engednek a nyelvjárás történetének egymásutánjába" (uo. 425 -- a nemzedéki eltérések és a folytonos változás tétele!). -- "Valamely város beszédmódja, a miért nem tiszta népnyelv, nem kevésbé méltó a kutatásra, mert bepillantást enged a jelen nyelvi életébe és megmutatja, mily mértékben hatja át egymást nyelvjárás és irodalmi nyelv" (uo. -- íme a városi népnyelv kérdése, amelyet csak harminc év múlva vizsgál majd Bárczi Géza, Csúry utódja; illetőleg a regionális nyelv gondolatának csírája). -- Az ismertetés végén Csúry bőven sorolja azokat a területeket, amelyeknek szókészletét tervszerűen össze kell gyűjteni, bebizonyítván, hogy a falu nyelvét nem valami homogén képlet gyanánt fogja fel.

Joseph Huber ma nemigen szerepel nyelvészeti köztudatunk jeles személyiségei közt. Bizonyára a nyugaton már akkorra letisztult nyelvjáráskutatási módszereket összegezte. Valószínűleg hatással volt rá a komplexitásra buzdító Wörter und Sachen folyóirat, amelyet 1909-ben indított meg R. MERINGER, aki azonban már 1906-ban leírta híres kulcsmondatát: "Ohne Sachwissenschaft keine Sprachwissenschaft mehr!" Ez a gondolat Csúryre különösen nagy hatással lehetett, hiszen ekkor már érlelődik a Szamosháti szótár terve, a teljes szókincsgyűjtés gondolata, amire Gombocz Zoltán is buzdította. Így még érdekesebb az előbbi ismertetés egyik záró részletének idézése: "A nyelvjárások szókincséből leginkább a ritkát, régiest vagy kómikust (!) ragadják ki. Pedig a legközönségesebb szó is nagyfontosságú. A szókincset lehető t e l j e s s é g é b e n k e l l ö s s z e g y ű j t e n i . Egy vidék szókincse tárgyi csoportokban világos képe a n é p é l e t n e k . Íme a nyelvjárás tanulmány magasabb értelemben a néprajzhoz vezet" (uo. 426 -- az én kiemelésem -- S.Á.).

Ez az ismertetés egyértelműen bizonyítja Szabó T. Attila megállapításait: Csúry már egyetemista korában olyan új, korszerű elméleti felkészültségű kutatóként vág neki nyelvjárás kutatómunkájának, amely akkor bizonyára egyetlennek tekinthető a magyar nyelvtudományban. Ezekben a sorokban egy egész élet kutatói prog-

ramja sűrűsödik össze: a falu nyelvének társadalmi tagoltsága, foglalkozások szóképzési eltérései, nemek és nemzedékek szerinti nyelvhasználati különbségek, szituációs befolyásoltság és ennek kutatásmódszertani megfontolásai -- és mindenekfelett a komplex szemléletmód, az egész népélet egyben látása és a nyelvnek ilyen beágyazódásban való vizsgálata. Az, hogy mindezt Csúry nem Zolnaitól tanulta meg, hanem elmélyült szakirodalmi búvárkodással tette magáévá, nem kicsinyíti, inkább növeli érdemeit.

Mindez természetesen korántsem azt jelenti, hogy Csúry Bálint vagy tanítványai már kezdettől fogva központi célul tűzték volna maguk elé a nyelv létformájának, társadalmi beágyazódásának szociolingvisztikai kérdéseit, valamilyen új tudományterület kiformálását. Azt azonban feltétlenül, hogy kutatási területükön -- elsősorban a népnyelv tanulmányozása során -- tekintettel legyenek ezekre a vonatkozásokra. Hogy tehát adatgyűjtés közben külön is figyeljenek annak társadalmi szempontú hitelességére, szituatív értékének feljegyzésére, az adatközlők gondos megválogatására, a csoportnyelvi befolyásoltságra, keveredésre, nemek és életkorok szerint kodifikált eltérésekre, esetleg a különböző szociális rétegek okozta nyelvi keveredésre stb. Jól látták: az elméleti következtetések helyességét nagymértékben befolyásolja az adattár minúciózus pontosságú, körültekintő összeállítása.

Csúry Bálint életpályájának Debrecen előtti szakaszait leg részletesebben BAKÓ ELEMÉR "Csúry Bálint élete és munkássága" című tanulmányából ismerhetjük meg. Tudjuk, hogy az egyetem elvégzésétől kezdve a kolozsvári református kollégiumban kapott középiskolai tanári állásban dolgozott, egészen 1932-ig. Itt a kezdeti nyelvjárási módszertani írások után figyelme nyelvméleti, nyelvlélektani és filozófiai kérdések felé fordult (Nyelvtudomány és teleologia. Nyr. XLI, 161 kk.; A jelentéstanhoz. Szili-Eml. 10-11; Az ige. NyF. 63. sz. Bp., 1910; A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Böhm-Emla. III. 209--39; stb.). De -- mint Bakó mondja: "Gombocz Zoltán hatására lassanként belátta, hogy a magyar nyelvtudósnak elsősorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy pedig éppenséggel téves eredményekre jut a kutató" (i.m. MNny. III, 11).

A nyelvjáráskutatáshoz való visszatérést megerősítette a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízása a Szamoshát népnyelvi szótárának elkészítésére. A két évtizedes munka a kezdeti intenzív gyűjtésekkel, majd a feldolgozás munkáival lélektanilag is nagyon

jelentős volt Csúry pályáján. Az első világháború nehéz évei, majd a trianoni béke elszakító döntése olyan súlyos lelki megrázkódtatásokat okozott a fiatal tudósnek, amit egy ilyen menedék, hivatásba kapaszkodás nélkül talán át sem vészelhetett volna (vö. BAKÓ: i.m. 9.).

A szótár munkájában teljes mértékben megvalósíthatta azokat a gyűjtési és feldolgozási elveket, amelyeket módszertani írásai-ból fentebb láthattunk. Később így írt szótáráról: "Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincséről rendszeresen felvett, hiteles gyűjteményt állítsak össze... A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg e szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelőleg a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobb részben konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincse viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb..." (MNY. XXIX, 66). Hogy a kész szótár mennyire alkalmazta a nyelv társadalmi vonatkozásait, legjobban talán BAKÓ ELEMÉR méltatása mutatja: "Csúry pontosan megjelöli szótárában a szó alakjának vagy jelentésének használati körét is, pl. ilymódon: öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, irónikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben. - Megjelöli továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszőben vagy keletkezőben van; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő; hogy ritkán, vagy csak egyetlenegyszer hallotta-e. (Bekezdés) Anyaggyűjtése kiterjed a szókincs minden területére: a mindennapi életre, a falusi élet egész foglalkozási körének szókincsére (pl. földművelés, állattenyésztés, méhészet, kertészet, háziipar stb.), a népi gyógyászatra, a nép természetrajzi (növény-, állat-, ásványtani, bonctani stb.) ismeretkörére. Felvette szótárába a gyermeknyelv egész szókincsét, az indulatszók különböző neveit, pl. a réjákat, állathívogató szokat, hangutánzásokat stb. Különös tekintettel volt a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótárában gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Úgyszintén felvette a Szamosháton divatos keresztneveket is becéző változataikkal egyetemben, mert ezeknek nemcsak nyelvi, hanem néprajzi érdekességük is nagy. Hasonlóképpen a gúnyneveket is felöleli a szótár... A szólásokkal a szamosháti ember is ezerféle szint tud adni a beszédnek... Csúry ezeknek a gyűjtésében is lehetőleg teljességre törekedett... Mivel a néprajzi háttértől a jelentéstani rész sokszor elválaszthatatlan, ezért nem különítette el a nyelvi oldalt a néprajzitól, hanem a egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi hátterét is megrajzolta" (uo. 23--24).

Ugyanez a sokoldalúság érződik Csúrynek egyéb Debrecen előtti munkájában is. A nép beszédének retorikájáról szólva szinte mai értelemben vett s z ö v e g t a n i elemzést ad (MNy. XIX, 55--6); közöl XVIII. századi szakszótári adalékokat (uo. XX, 138--41); stb. Teljesen modern szociolingvisztikai kép az, amelyet "Erdélyi magyar nyelvünk állapota" címmel a kisebbségbe szoruló nyelvet fenyegető veszélyekről felvázol (MNy. XXVII, 353--8), rámutatva azokra a legfontosabb területekre, ahol az államnyelvként ható román fenyegeti a magyar nyelv rendszerét.

A Szamosháti szótár hatalmas adatgyűjtéséből a húszas években sorra megszülettek e terület nyelvjárási jelenségvizsgálatai is a hanglejtésről, nazalizációról, a magánhangzók elíziójáról, folyamatos összehasonlítással a köznyelv, más nyelvjárások, a nyelvemlékek vagy régi írók, költők nyelvének hasonló jelenségével. Így kristályosodik ki a jelenségmonográfia típusa a teljes élőnyelvi adattár helyszíni gyűjtése és más nyelvi szintekkel való szembeállítás formájában. A nyelv társadalmiságának vonatkozásai benne vannak adatgyűjtési gyakorlatában, nyelvjárásközi, köznyelvi, régiségi összehasonlításában egyaránt, ha nem is bukkannak lépten-nyomon felszínre.

5. Debrecenbe Csúry Bálint már teljesen kialakult tudós egyéniségként került: nemcsak hatalmas népnyelvi gyűjteményeit, hanem feldolgozási elképzeléseit is magával hozta. Folytatta a Szamosháti szótár szerkesztését és jelenségtanulmányainak sorát. Emellett folyamatosan cédulázgatta csángó gyűjtésének anyagát is. Ez hozta kapcsolatba 1934-es finnországi útján Artturi Kannistoval, akinek kérésére közreműködést vállalt Yrjö Wichmann csángó gyűjtésének szótárrá formálásában. Hatalmas tudása, szelíd embersége egyre közelebb hozta hozzá hallgatóit. Iskolateremtő hatása főleg akkor bontakozott ki, amikor "önzetlenségében, puritánságában rendkívül vonzó, lelkesítő ügyszeretete... megérlette környezetében azt a gondolatot, hogy ezt a kutatómunkát ki kell szélesíteni; Csúry Bálintnak ki kell lépnie a hosszú éveken keresztül magára kényszerített, túlzottan szerény visszavonultságból, s be kell vonnia népnyelvi kutatómunkájába tanítványait is. Néhány tanítványa unszolására és kérlelésére így tartotta meg 1936--37. II. felében első népnyelvi hangtani gyakorlatát, amelynek anyagából később közreadta *A népnyelvi bűvárlat módszere* című, már korábban említett füzetét." -- Így látta a Csúry iskola szerveződését az a Bakó Elemér (MNy. III, 30-31), aki az említett füzet szerkesztője is volt (ennek címlapján mindenestre 1936 szerepel a megjelenés éveként, ami azt sugallja: a gyakorlat egy tanévvel korábban kezdődhetett). Valószínűnek tartom, hogy Balassa Iván emlékszik jobban a dátumokra, aki tegnapi előadásában azt mondta,

hogy Csúry Bálint már 1932-től kezdve tartott nyelvjáráskutató gyakorlatokat. Azt pedig, amelyet "A népnyelvi gyűjtés módszere" címmel hirdetett, és amelyből a "Búvárlat" szövege született, 1935-től vezette.

A "Búvárlat" kitűnő összefoglalás, vezérfonal a népnyelv-kutatás elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintéséhez. Áttekinti a magyar népnyelvkutatás egész történetét -- összehasonlítva a finnnekével --; aprólékosan elemzi a "miért hasznos?" kérdéseit; rámutat a testvér tudományokkal, elsősorban a néprajzzal való kapcsolat fontosságára; sorra szedi a hiányokat, feltáratlan területeket, stb. A gyűjtési módszerek taglalásánál részletesen tárgyalja a gyűjtő személyi felkészülésének kérdéseit, az adatközlők kiválasztásának rendkívüli fontosságát: "A gyűjtés helyesége, megbízhatósága függ egyfelől a gyűjtő képzettségétől, megfigyelő képességétől, másfelől a megfigyelendő népi személy megválasztásától" (i.m. 23). Kibővítve jönnek itt elő mindazok a társadalmi vonatkozások, amelyekről már 1912-ben írt. Most is utal "Huber József osztrák nyelvtudós"-ra, de gazdagon sorakoztatja elő saját gyűjtésének színes, érdekes tapasztalatait is. Példákon mutat rá a nyelvjárás változékonyságára, öregek és fiatalok nyelvi eltéréseire, nők és férfiak beszédmódjának különbözőzésére. Tanácsokat ad az aktív kérdezői mód tárgyköreinek egymásutánjára, a részletek felderítésének módjára. Sorra veszi a falusi élet egész körét, a földművelés mellett a háziipar területeit (vászongészítés, népi malomipar hentesipar, állattenyésztéshez kapcsolódó gyógyászat; méhészkedés, fazekasság, cserepesség, pipásság, késes mesterség, csengőöntés, szakácsság, ács-, kádár-, kovács-, tímármesterség, szijgyártó, lakatos-, és asztalos-ipar, teknővájás, kosárfonás műszókincse, stb. Érvel a kismesterségek -- amelyeknek egy része már inkább városi jelenség -- gyors visszaszorulásával is, méghozzá társadalmi oldalról: "Az a világtörténelmi forduló, amelyben élünk, különös p u s z t í t ó h a t á s s a l v a n az összes világháború előtti é l e t f o r m á k r a é s e s z m e k ö r ö k r e . Kétségtelen, hogy az újkor számos régi magyar életformát és vele járó m ű s z ó k i n c s e t sodor a megsemmisülésbe. Így volt ez szabadságharcunk után és, mint Apor Péter följegyezte, a kuruc háborúkat követő időkben is" (uo. 28 -- az én kiemelésem S.Á.).

A tárgyakkal szoros kapcsolatban gyűjtendőnek ítéli a hiedelmek és szokások kincseit is: a gyógynövények felhasználási módjait, a madarakkal kapcsolatos népi hagyományokat stb. "Külön kis szójegyzéket lehet összeállítani a gyermeknyelv vagy dajkanyelv szókincséből, vagyis azokból a szavakból, amelyekkel legelőször beszélnek a magyar gyermekkel s melyeket a gyermek először

használ..." (30). -- "Jegyezzük fel azt is, hogyha az illető szó, kihalóban, öregek ajkán hallható, az illető jelentés bizalmas, tréfás beszédben használatos. Ha adatunk népdalból való, azt mindig jelezni kell" (33). -- "A magyar népnyelv virágaihoz tartoznak a szólásmódok, szóláshasonlatok, közmondások is... A szóláskincs ezer meg ezer szálat kapcsolódik a népelet különböző nyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitet, a népszokásokat, a népeletet. Nem csak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfejtetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szó-kincs egy része is. A népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a szavak jelentéstani, szóhasználati, nyelvesztétikai megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljesé- sé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókinca él és fejlődik" (uo. 34--5).

Szigorú álláspontot fejt ki a feljegyzés hűségéről: "A feljegyzett szövegen változtatni, javítani, stilizálni nem szabad.." (uo. 36), illetőleg: "Mindazt, amit a nép ajkáról gyűjtünk, akár egyes szó, akár szöveg, a kiejtéshez híven kell följegyezni. A nem híven följegyzett szöveg nyelvtudományi célokra nem használható" (uo. 37).

"A népnyelvi bűvárlat..." iskolaszervező hatása nemcsak abban kereshető, hogy évről évre új hallgatói közösségek ismerkedtek meg tartalmával a Csúry Bálint óráin. Fontos volt, hogy ezek a hallgatók nagyrészt faluról jött fiatalok voltak, másrészt az, hogy a társadalom egésze rá volt hangolva a harmincas évek első felében a falukutatás gondolatkörére, élt benne a tenniakarás a néptömegek felemelése érdekében: "Hozzájárult még ehhez a harmincas évek általános szomjúsága, amellyel az ifjúság a magyarság összes problémái felé fordult, az a forró, gyakran türelmetlen vágy, hogy végre próbáljuk megismerni magunkat, népünket, sorsunk színterét, a magyar hazát, sajátos történelmünk egyik legzamatosabb gyümölcsét, a magyar népi művelődést, s nem utolsó sorban nyelvünket..." (BAKÓ: MNny. III, 31). Ez a tágabb társadalmi és történelmi körülmény nagymértékben erősítette a Csúry iskola népnyelvi kutatásának szociolingvisztikai irányban való fejlődését.

6. Sajnos, nincs időnk és terünk rá, hogy végigvizsgáljuk, hogyan érvényesültek Csúry komplex népnyelvkutató eszméi tanítványainak műveiben. Egy évtizednél rövidebb debreceni működése alatt mintegy 30 szakembert képezett ki (vö. VÉGH JÓZSEF: NyK. LI, 234). Ez idő alatt 33 szakdolgozatot és számos bölcsészdoktori értekezést nyújtottak be hozzá (vö. JAKAB LÁSZLÓ: MNyj. XXII, 86). Közvetlen munkatársai -- többnyire díjtalan gyakornoki vagy fizetés nélküli tanársegédi minőségben - Fazekas Jenő, Végh József, Mihályi József, Bakó Elemér, Szabó István, Ruzskai Endre,

Kovács István voltak. De a közvetlen tanítványok közé kell sorolnunk mindenekelőtt Szabó T. Attilát, aki már kolozsvári középiskolásként csatlakozott Csúryhez, illetőleg Balassa Ivánt, Imre Samut, Bartha Katalint, akik a Népnyelvkutató Intézet munkatársai voltak. Ez az 1938-ban Csúry Bálint által létrehozott intézet, és ennek évkönyve, a Magyar Népnyelv meghatározó jelentőségű volt az iskola megszilárdításában, új munkatársak csatlakozása és fejlődése szempontjából. Tanulmányok sora kellene hozzá, hogy fentiek, s a név szerint nem említettek -- elég talán a Magyar Népnyelv első köteteinek tartalomjegyzékére utalnunk -- működésében a komplex jelleget, a szociolingvisztikai jegyeket felmutassuk. Ha erre nincs is mód, nem állhatjuk meg, hogy legalább egy tanulmányra illetőleg szerzőre külön is ne hívnánk fel a figyelmet: ez VÉGH JÓZSEFnek a Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban című munkája (MNny. III, 314--343).

Végh József ebben a tanulmányban továbbfejlesztve Csúry gondolatait, olyan tételeket fogalmaz meg, amelyek bármely mai szociolingvisztikai kézikönyvben is megállnák a helyüket. A társadalom tagolódását követő nyelvi tagoltságról ezt írja (1941-ben!): "Amint a köznyelvet beszélők tábora is több társadalmi osztályra tagolódik és a köznyelv is különbözik születés, foglalkozási ágak és a műveltség különböző foka szerint, éppenúgy nem lehet teljesen egységes nyelv a népnyelv sem, mert nem egységes a népi társadalom sem. A népi társadalom főbb típusai a nagygazdák, kispapok, törpebirtokosok, zsellérek, cselédek, napszámosok, pásztorok, kubikusok stb., sőt tágabb értelmezésben ideszámíthatjuk az ipari munkásságot és a kereskedelemmel foglalkozókat is. A meglehetősen tagolt népi társadalomnak a nyelvében is találunk kisebb-nagyobb eltéréseket. Eleve külön kell tárgyalnunk a nagyvárosba került és eredeti környezetüktől elszakadt, a polgárosodás útján lévő ipari (különösen gyáripari) és kereskedelmi munkásság, a nagyvárosi iparosok és kereskedők, meg a városi proletariátus nyelvét. Ez az ún. városi népnyelvkutatás" (i.m. 315). -- Itt már nem csupán a falusi népnyelv tanulmányozásáról van szó, hanem az egész társadalom nyelvének rétegek szerinti vizsgálatáról.

A faluról szólva így folytatja VÉGH JÓZSEF: "Amint más a nagygazda házatája, más a ruházkodása, más a táplálkozása, mások a szokásai, más a szórakozása, mint a törpebirtokosnak vagy a zsellérnek, éppenúgy kell lennie valami eltérésnek a nyelvükben is... Hogy mik az eltérések és különbségek, azt még most pontosan nem tudjuk, de e szempontokra tekintettel kell lennünk, és azért kívánjuk meg a gyűjtőtől, hogy a falu népének mindegyik társadalmi rétegével érintkezzék és hogy szócédulája alá ne csak az adatközlő nevét, hanem társadalmi állását is írja oda, mert ez az

adat később sok mindent megvilágíthat" (uo. 316). Rendkívül fontos felismerés e szavakban az, hogy a nyelv a teljes emberi magatartás tükröztetője, amelyben egyszerre van benne az "én-tudat" -- ki vagyok, kinek tartom magam, kinek akarok látszani, milyen a természetem, jellemem, műveltségem stb. -- és a partner értékelése: kinek tartom, mennyire értékelem stb. A kettő együtt adja a **s z o c i á l i s s z i t u á c i ó t**: nem két semleges egyed, hanem egy hierarchizált társadalom alá és fölé rendelt rétegeiből való minden dialógus, minden nyelvi érintkezés szereplője, és ez a nyelvi formában is kifejeződik. Másképpen szólva: **m i n d e n m e g n y i l a t k ö z á s u n k** a szociális körülmények függvénye, mondhatnánk, **s z o c i o l e k t u m**.

VÉGH JÓZSEF konkrét szövegmutatványokkal is érzékelteti a nyelvi--stiláris eltéréseket a napszámosok, részesmunkások, piaci kofa, törpebirtokos férfi és nő, kispap és felesége, nagygazda és felesége, községvárosi esküdtek, polgárosodni vágyó iparos szövegei közt (i.m. 322-3). Kitűnően ismeri fel azt is, hogy a társadalmi különbségek egyik legjobb megnyilvánulási lehetősége a köszönési és udvariassági formulák területe, a nyelvi interakcióba lépés módja (a párbeszédgyűjtésének fontosságát már Csúry is nyomatékosan hangsúlyozta a népnyelvi búvárlat módszerében: 35). Ezekben a felismerésekben egy másik fontos alaptétel, a szituativitás figyelembe vétele is benne foglaltatik.

És még egy megjegyzés a Csúry iskola szociolingvisztikai vonatkozásaihoz. BÁRCZI GÉZA, Csúry utódja a katedrán, erkölcsi kötelességének érezte, hogy folytassa elődje népnyelvkutató tevékenységét. Ugyancsak 1941-ben, a Magyar Népnyelv III. kötetében jelent meg "A városi népnyelv kérdéséhez" című tanulmánya. Ebben a csoportnyelvek gyors változására utalva a kutatás módszertanára is fontos gyakorlati követelményt fogalmaz meg: a gyors és tömeges adatfelvétel szükségességét -- ma szociológiai módszernek nevezhetnénk: "Bár a köznyelv éppen a városokban hat legerősebben és legállandóbban az alsóbb néposztályok nyelvére, kétségtelen, hogy a nyelv társadalmi rétegződése itt is megvan és nem csupán jelentős szókincsbeli eltérésekben nyilvánul, hanem alaktani, mondattani téren, sőt gyakran a kiejtésben is megfigyelhető... Az áramlás mindkét irányban gyors, és a legtöbb embernek már aktív nyelvénye is -- csoportnyelvi anyagát nem számítva -- ritkán szorítkozik a saját osztályának nyelvére... A szavak és formák állandó áramlásban vannak, s még ha meg lehetne is vonni azt a határt, ahol a népnyelv kezdődik, amint hogy nem lehet, akkor is a ma eredményei holnap már hamisakká változhatnak... Mégis több alsóbb rétegből megfelelő körültekintéssel kiválogatott adatköz-
lők (gyári napszámos, gyári szakmunkás, altiszt, kisiparos, kis-

kereskedő, kishivatalnok stb.) n a g y o b b s z á m b a n való igénybevétele és a gyűjtés g y o r s l e n d ü l e t ű végrehajtása a hibaforrásokat csökkentheti és gyakorlatilag elhanyagolhatóvá teheti" (i.m. 70-71 -- az én kiemelésem: S.Á.).

Végh József és Bárczi tehát már nem csupán a népnyelv társadalmi szempontú kutatását látja célként, hanem a városi lakosság társadalmi tagoltságú, és a köznyelvi norma hatásának állandóan kitett nyelvváltozatait is. A dinamikus szemléletet módszertani alapelvként főleg Bárczi fogalmazza meg, noha a nyelvjárás családon belüli változásának tényét már 1912-ben Csúry Bálint is megfogalmazta Huber nyomán (vö. MNy. VIII, 425).

7. Előadásomnak végére érkeztem. Nem lehetett céлом sem Csúry Bálint életútjának, életművének, sem iskolájának kimerítő ismertetése, különösen pedig értékelése. Halála óta mindezzel már sok nálam illetékesebb kutató foglalkozott, mint a már fentebb is említettek: VÉGH JÓZSEF (NyK. LI, 232--40), BAKÓ ELEMÉR (MNy. III, 7--38), SZABÓ T. ATTILA (MNy. XXXVII, 65--72), NYIRKOS ISTVÁN (MNy. VII, 147-9), JAKAB LÁSZLÓ (MNy. XXII, 84--6), BALASSA IVÁN, SZABÓ ISTVÁN, KÁLNÁSI ÁRPÁD (In: Hagyományápolás és megújulás. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen, 1982. 35-60), stb. A mi mostani célunk itt csak az volt, hogy egyetlen tudománytörténeti szempontból próbáljuk elhelyezni Csúry személyét és iskoláját a magyar nyelvtudomány fejlődéstörténetében. Magát az iskolát leg részletesebben és legkörültekintőbben éppen egy Csúry-tanítvány, IMRE SAMU értékelte (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 10--9). Hadd idézzük összegzésének néhány gondolatát: "A magyar nyelvjáráskutatás -- s így közvetve az egész magyar nyelvtudomány -- történetében CSÚRY BÁLINT elévülhetetlen érdemeket szerzett... mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást, számottevő tanítványi gárdát nevelt ki. A debreceni egyetemet rövid idő alatt a nyelvjáráskutatás hazai központjává tette, a munkásságával megtermékenyítette a többi egyetemen, elsősorban a budapestin és a kolozsvárin folyó hasonló jellegű kutatásokat is... A róla elnevezett irányzat pozitív vonásai, eredményei kizárólag vagy elsősorban az ő érdemei; hiányosságai igen nagy mértékben koráé is, és nagy részük szorosan összefügg a kezdet, a megindulás nehézségeivel. S mi, a mai kor nyelvjáráskutatói, akik összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között végezhetjük munkánkat, s akik számára az ő munkássága is nagyon sok okulással és tanulsággal szolgált, ha bizonyos kérdésekben szükségszerűen túlhaladtunk is Csúry nézetein és gyakorlatán, végső konklúzióként csak a legteljesebb elismeréssel adózhatunk mindazoknak az elméleti, módszertani, nevelői és szaktudományi eredményeknek, amelyeket Csúry Bálint a dialektológia

területén -- viszonylag rövid idő alatt elért" (i.m. 18--9).

8. Befejezésül engedjék meg, hogy megpróbáljam néhány rövid tételben összegezni talán nagyon is csapongó előadásom főbb gondolatait.

a/ A szociolingvisztika tudományágának újszerűségét csak dialektikusan szabad értelmezni: minden kialakuló új határtudomány előzményei legalább részben fellelhetők a régibb tudományok peremjellegű ismeretanyagában.

b/ A szociolingvisztika egyik legfontosabb alapgondolata már benne rejlik az egymástól különböző nyelvjárások létezésének felismerésében, hiszen valójában a nyelvjárásokban is a csoportnyelvek bizonyos típusait kell látnunk (vö. HAJDÚ MIHÁLY, A csoportnyelvekről. Bp. 1980. 9--13). A nyelvjárások felismerése az európai nyelvészetben a középkorig megy vissza.

c/ A magyar nyelvtudomány történeti fejlődésében nemcsak a történeti összehasonlító irányzat alapozott kezdettől fogva a nyelv társadalmi vonatkozásaira, hanem a nyelvjárásokkal foglalkozó gyűjtések, kutatások is.

d/ Nyelvjárási gyűjtéseink, leírásaink, feldolgozásaink már Szeder Fábiánék óta, tehát a múlt század kezdetétől számos olyan megfigyelésre jutottak a nyelv társadalmi használata tekintetében, amelyeket a mai szociolingvisztika tételei közé lehetne sorolni.

e/ A 19. század folyamán mind a külföldi, mind a magyar nyelvtudomány nyelvszemléletében megfogalmazódnak a nyelv társadalmi tagoltságának elméleti tételei is (nyelvfejllesztés, nyelvújítás, nyelvművelés, nyelvszabályozás, helyesírás, írott és beszélt normateremtés, szociolektusok kérdései stb.). Ezek a kérdések -- egyebek közt -- mind szerepelnek a különféle szociolingvisztikai kézikönyvekben.

f/ A magyar nyelvtudomány századforduló táji erős történeti irányba fordulása hátráltatta, hogy a már felismert társadalmi--nyelvi összefüggések terén nagyobb arányú gyakorlati kutatómunka alakuljon ki; háttérbe szorul még a nyelvjárásokkal való intenzív foglalkozás is.

g/ Csűry Bálint már a század első évtizedében, egyetemi hallgatóként megismerkedik a nyelvjárások társadalmi szempontokat érvényesítő kutatómódjával -- főleg Joseph Huber hatására. A gyakorlatban -- néhány nyelvelméleti, nyelvfilozófiai tanulmány után -- Gombocz Zoltán biztatására fordul teljes figyelemmel a nyelvjárási gyűjtés és kutatás felé.

h/ A Szamosháti szótár anyagának gyűjtése során -- századunk második évtizedétől -- már tudatosan törekszik a lexikális és más nyelvjárási jelenségek teljes társadalmi, néprajzi és egyéb,

komplex vonatkozásainak, szociolingvisztikai beépülésének feltárására.

i/ Debrecenbe kerülve 1932-től hallgatóival "speciálkollégiumok" keretében ismerteti meg a népnyelvkutatás társadalmi hátterű elméleti és gyakorlati kérdéseit, így képezi őket körültekintő, érzékeny gyűjtőkkel és feldolgozókkal.

j/ Iskolateremtő hatását elősegítette és fokozta a harmincas évek országos falukutató, magyarságtudományi mozgalma, amely a nemzet felemelését főleg a paraszti tömegek sorsának megjavításában látta.

k/ Csúry és tanítványai főleg a nyelvjárási szókincs gyűjtése, illetőleg más csoportnyelvi szógyűjtések során alkalmazták sikerrel a társadalmi használat szempontjait. Valamivel kevésbé volt ez lehetséges a helynévgyűjtésben, még kevésbé a történeti anyagot is vizsgáló jelenségmonográfiában.

l/ Csúry komplex szemléletét halála után iskolájának követői több vonatkozásban tovább is fejlesztették egyrészt a falusi társadalom konkrét tagolódásának vizsgálatában, másrészt a városi népnyelvre való kiterjesztésével, illetőleg a szinkron nyelvi mozgás dinamizmusának figyelembe vételével.

m/ Természetesen azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a mai értelemben vett szociolingvisztikai témák teljes körére vonatkozólag előzmények találhatók Csúrynek és tanítványainak munkásságában.

n/ A szociolingvisztika és az egész nyelvtudományi fejlődés számára hasznosabb lenne, ha vállalná, hogy a tudomány előéletében megkeresi és feltárja a maga előzményeit. Igaz, ez aprólékos és fáradságos munka, s talán kevesebb elismerést is hoz, mint a csupa friss színekkel való csillogás. Az sem értéktelen azonban, ha bizonyos új irányzatok mellett fel tudjuk mutatni egy Brassai vagy egy Csúry Bálint értékes gondolatait. Talán ez a mai alkalom erre is jó lehetőséget kínál.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

90-787

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KIADVÁNYAI

1. Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg). Debrecen, 1938. Elfogyott.
2. Csúry Bálint: A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzói-nak története. Debrecen, 1939.
3. Végh József: A felső nyelvállású hosszú magánhangzók a békési népnyelvben. Debrecen, 1939. Elfogyott.
4. Bakó Elemér: A finn népnyelvkutatás. Debrecen, 1939. Elfogyott.
5. Kovács István: Szógyűjtés a visszatért Óbástról. Debrecen, 1939.
6. Bolla József: A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben. Debrecen, 1939. Elfogyott.
7. Balassa Iván: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. Debrecen, 1940. Elfogyott.
8. Imre Samu: Felsőőr helynevei. Debrecen, 1940. Elfogyott.
9. Szabó T. Attila: A személynevek helyneveinkben. Debrecen, 1940.
10. Nagy Jenő: A német nyelvjáráskutatás vázlatos története és mai állása. Debrecen, 1940.
11. Végh József: A derecskei népnyelv igei töve és igealakjai. Debrecen, 1940. Elfogyott.
12. Bakó Elemér: Csúry Bálint élete és munkássága. Debrecen, 1941. Elfogyott.
13. Bárczi Géza: A városi népnyelv kérdéséhez. Debrecen, 1941.
14. Kovács István: Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben. Debrecen, 1941.
15. Szabó István: Az í-zés esetei a békési nép nyelvében. Debrecen, 1941.
16. Végh József: Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. Debrecen, 1941.
17. Népnyelvi szövegmutatványok. Debrecen, 1941.
18. Vámosi Nándor: A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. Debrecen, 1942. Elfogyott.
19. Bakó Elemér: A népnyelvi gyűjtés és anyagrendezés módszere. Debrecen, 1943.
20. Pais Dezső: Rengeteg. Debrecen, 1943. Elfogyott.
21. Kniezsa István: Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. Debrecen, 1943.
22. Bakó Elemér: Egy magyar szócsalád: hop, hoporcs, hömpölyög, hederít. Debrecen, 1943.
23. Bárczi Géza: Jegyzetek a budapesti népnyelvről. Debrecen, 1943.
24. Szilágyi László: A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében. Debrecen, 1943.
25. Varga Lajos: Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben. Debrecen, 1943.
26. Végh József: A békési népnyelv névszótöve. Debrecen, 1943.
27. Papp László: A hosszúpályi népnyelv í és é hangjai. Debrecen, 1947.
28. Kniezsa István: A Zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. Debrecen, 1949.
29. Papp László: Az ú és ű hangok a hosszúpályi népnyelvben. Debrecen, 1949.

30. Benkő Loránd: A Nyárárdmente földrajzi nevei. Adattár. Debrecen, 1950.
31. Sulán Béla: Szempontok az í-zés vizsgálatához. Debrecen, 1952.
32. D. Bartha Katalin: A szlávoniai nyelvjárás szóképzése. Debrecen, 1952.
33. Lőrincze Lajos: Szempontok és adatok személyneveink újkori történetéhez. Debrecen, 1952.
34. Deme László: A magyar nyelvjárások hangjainak jelölése. Debrecen, 1953. Elfogyott.
35. Papp István: Az állítmányi szerkezet őstörténete. Debrecen, 1956.
36. A. Kövesi Magda: A Debreceni Grammatika mai értékelése. Debrecen, 1956. Elfogyott.
37. Papp István: Hangtan. Debrecen, 1959. Elfogyott.
38. Súlán Béla: Adalékok az argó szókincsének tanulmányozásához. Debrecen, 1961. Elfogyott.
39. Kálmán Béla: XVI. századi jobbágyneveinkhez. Debrecen, 1961.
40. Sulán Béla: Magyar -ó < szláv -ou ~ ov? Debrecen, 1962.
41. Jakab László: Lencsés György "Ars Medicá"-jának ő-zése. Debrecen, 1962.
42. Imre S. - Kálmán B.: Módszertani tanulmányok a nyelvjáráskutatás köréből. Debrecen, 1962.
43. Papp István: A szóalkotás problémái. Debrecen, 1963.
44. Sulán Béla: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. Debrecen, 1964.
45. Jakab László: A felszólító módjel kérdéseihez. Debrecen, 1964.
46. Sebestyén Árpád: Mutató a Magyar Népnyelv I-VI. és a Magyar Nyelvjárások I-X. kötetéhez. Debrecen, 1965.
47. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. Sebestyén Árpád: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban. Debrecen, 1967.
48. Jakab László: Az ingadozó igei végződés használata. Debrecen, 1969.
49. Jakab László: Papp István hetvenéves. Kornya László - K. Szoboszlay Ágnes: Papp István tudományos munkásságának bibliográfiája. Debrecen, 1971.
50. Sebestyén Árpád: A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond művein. Debrecen, 1972.
51. Jakab László - Keresztes László: Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. Debrecen, 1979.
52. Sebestyén Árpád: Kálmán Béla hetvenéves. - Kiss Antal: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1934 - 1982). Debrecen, 1983.
53. Vértés Edit: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez. Debrecen, 1987. Elfogyott.
54. Kálmán Béla: Vértés Edit 70 éves. - Jakab Edit: Vértés Edit tudományos munkásságának bibliográfiája. Debrecen, 1989.
55. Jakab László - Keresztes László: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914 - 1990). Debrecen, 1990.
56. Hlavacska Edit: Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének könyvtárában (Annotált bibliográfia). Debrecen, 1990.